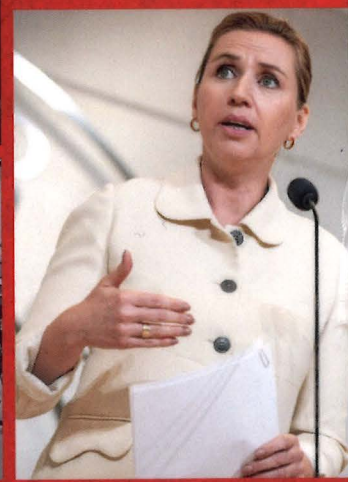
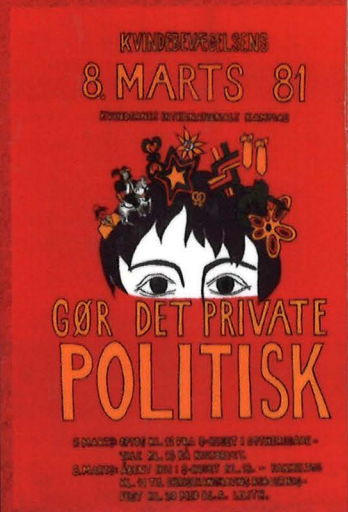

Dorthe Chakravarty
Hanne Mortensen

DE DANSKE KVINDERS HISTORIE

2. udgave

systeme ▶

Indholdsfortegnelse

Forord	6
1: 1770-1850 Den tidlige kvindesag	9
Den amerikanske bølge	9
Den franske bølge	11
Den engelske bølge	13
Oplysningstidens tanker om kvinder	14
Kvindes rolle i den traditionelle bondefamilie	16
Kvindes ægteskabelige rettigheder før grundloven	17
Kvindesag i verden	18
2: 1850-1915 Fra grundlov til stemmeret	23
Industrialiseringen	23
Alkohol og hattedamer	25
Arbejderkampen og kvinderne	26
Det moderne gennembrud og sædelighedsfejden	28
Uddannelse	30
Kvinder på universitetet	32
Prostitution	34
Husholdning som uddannelse	34
Kvinder i sygeplejen	36
Kampen om stemmeretten	37
Argumenter for og imod stemmeret	38
Stemmeretten kom	43
Den internationale kvindekamp	44
3: 1915-1940 Seksualitet og børnebegrænsning	49
Tiden efter 1. Verdenskrig	49
Brud med tabuer om seksualitet og prævention	52
Befolkningsregulering	58
Den gode samfundsborger	59
4: 1940-1960 Kvinder i krigstid og fredstid	63
Husmoderen, soldat på hjemmefronten	64
Rosie the Riveter – kvinderne på fabrikken	65
Kvinder i uniform	68
Kvinder i modstandsbevægelsen	70
Kvinder på den forkerte side	71
Tyskerpigerne	72
Efterkrigstiden - kvinde og køkken	74
5: 1960-2000 Velstandsboom og kvinder i protest	79
Velstanden og velfærdsstaten	79
Ny husmoderrolle	79
Flere kvinder på arbejdsmarkedet	82
Rødstrømperne – den nye kvindebevægelse	84
Lige løn for lige arbejde	88

Debatten om børnetal og prævention gik højt i mellemkrigsperioden. Lægen J.H. Leunbach (1884-1955) blev idømt fængselsstraf for at have foretaget ulovlige aborter. Han kæmpede for kvinders ret til seksualoplysning, nem adgang til prævention og legalisering af abort. Da Leunbach i 1937 blev løsladt, hyldede tilhængere ham ved at møde op med barnevogne.

3: 1915-1940 Seksualitet og børnebegrænsning

Perioden fra 1915 op til 1940 i Danmark kan beskrives som en periode, hvor der på den ene side blev udlevet helt nye politiske, kulturelle og moralske tanker, som på forskellige måder havde betydning for danske kvinders liv. På den anden side kæmpede store kræfter for fortsættelsen af et traditionelt klasseopdelt samfund med faste kønsroller. Mulighederne for at folde et selvstændigt og selvvalgt liv ud som kvinde var meget afhængige af, hvilket klassetilhørsforhold man havde.

Da de danske kvinder og tjenestefolk fik stemmeret i 1915, rasede 1. Verdenskrig. Ufatte- ligt mange mænd endte deres alt for korte liv i krigens kilometerlange skyttegrave. Dan- mark deltog som stat ikke i 1. Verdenskrig, men en del danske mænd fra Sønderjylland deltog på tysk side. Men hvilken indflydelse fik krigen på danske kvinders liv?

Krigens afslutning medførte for de krigsdeltagende lande en genopbygning af samfund og tilbagevenden til et liv i fredstid. Mange vestlige lande fik nye regeringer, som indførte stemmeret til kvinder, ligesom det skete i Danmark i 1915. Gifte danske kvinder fik der- udover også i 1922 retten til at dele forældremyndigheden over deres egne børn med bør- nenes far. Men efter krigen kom den store økonomiske krise i 1930'erne, der satte nye spil- leregler op for arbejds- og familieliv, både for mænd og kvinder. Dette kapitel vil beskrive nogle af dem.

Tiden mellem 1. og 2. Verdenskrig kan man beskrive som ideologiernes begyndende kampplads. Kommunisterne kæmpede på den ene politiske fløj og nazisterne og fascis- terne på den anden. Både politisk og kulturelt blev der tænkt nye tanker om samfund og moral. I Danmark blev der f.eks. vedtaget en sociallov, der kan betragtes som starten på velfærdssamfundet og et nyt fokus på et Danmark bestående af sunde og velnærede bor- gere. Hvad betød det for kvindernes liv?

Tiden efter 1. Verdenskrig

1. Verdenskrig efterlod en verden i chok. Det, som alle troede, ville blive en hurtig krig, trak ud i et endeløst krigshelvede, der overvejende udspillede sig i de uendelige skytte- grave. Ny teknologi og våben som maskingevær, tanks, fly og giftgasser tog livet af ca. ti millioner unge mænd.

Den blodige krig skabte et behov for sygeplejersker, der kunne tage sig af de sårede og døende ved fronten og i hjemlandet. En situation, der skabte arbejde og udfordringer for kvinder, der uanset socialt tilhørsforhold meldte sig i stort antal som frivillige sygeplejer-

3: 1915-1940 Seksualitet og børnebegrænsning

Perioden fra 1915 op til 1940 i Danmark kan beskrives som en periode, hvor der på den ene side blev udlevet helt nye politiske, kulturelle og moralske tanker, som på forskellige måder havde betydning for danske kvinders liv. På den anden side kæmpede store kræfter for fortsættelsen af et traditionelt klasseopdelt samfund med faste kønsroller. Mulighederne for at folde et selvstændigt og selvvalgt liv ud som kvinde var meget afhængige af, hvilket klassetilhørsforhold man havde.

Da de danske kvinder og tjenestefolk fik stemmeret i 1915, rasede 1. Verdenskrig. Ufatte- ligt mange mænd endte deres alt for korte liv i krigens kilometerlange skyttegrave. Dan- mark deltog som stat ikke i 1. Verdenskrig, men en del danske mænd fra Sønderjylland deltog på tysk side. Men hvilken indflydelse fik krigen på danske kvinders liv?

Krigens afslutning medførte for de krigsdeltagende lande en genopbygning af samfund og tilbagevenden til et liv i fredstid. Mange vestlige lande fik nye regeringer, som indførte stemmeret til kvinder, ligesom det skete i Danmark i 1915. Gifte danske kvinder fik der- udover også i 1922 retten til at dele forældremyndigheden over deres egne børn med bør- nenes far. Men efter krigen kom den store økonomiske krise i 1930'erne, der satte nye spil- leregler op for arbejds- og familieliv, både for mænd og kvinder. Dette kapitel vil beskrive nogle af dem.

Tiden mellem 1. og 2. Verdenskrig kan man beskrive som ideologiernes begyndende kamplads. Kommunisterne kæmpede på den ene politiske fløj og nazisterne og fascis- terne på den anden. Både politisk og kulturelt blev der tænkt nye tanker om samfund og moral. I Danmark blev der f.eks. vedtaget en sociallov, der kan betragtes som starten på velfærdssamfundet og et nyt fokus på et Danmark bestående af sunde og velnærede bor- gere. Hvad betød det for kvindernes liv?

Tiden efter 1. Verdenskrig

1. Verdenskrig efterlod en verden i chok. Det, som alle troede, ville blive en hurtig krig, trak ud i et endeløst krigshelvede, der overvejende udspillede sig i de uendelige skytte- grave. Ny teknologi og våben som maskingevær, tanks, fly og giftgasser tog livet af ca. ti millioner unge mænd.

Den blodige krig skabte et behov for sygeplejersker, der kunne tage sig af de sårede og døende ved fronten og i hjemlandet. En situation, der skabte arbejde og udfordringer for kvinder, der uanset socialt tilhørsforhold meldte sig i stort antal som frivillige sygeplejer-

sker. Mange af disse kvinder havde ikke arbejdet uden for hjemmene før, men nu fik de arbejde enten på hospitaler i deres hjemland eller lazaretter opført tæt ved krigszonerne, hvor soldaterne var. Sygeplejen gav under 1. Verdenskrig kvinderne et arbejde og en nytteværdi, de ikke tidligere havde kendt til.

De mange mænd i krig efterlod et tomrum derhjemme, hvor kvinder overtog de ledige pladser i landbruget og på fabrikkerne for at sikre, at produktionen ikke gik i stå. Med arbejdet voksede kvindernes bevidsthed om det, de også kunne. De tjente deres egne penge og havde en betydning, der rakte udover det huslige arbejde.

Da krigen sluttede i 1918, kom de overlevende mænd hjem til deres familier og stillinger fra før krigen. Mange kvinder blev nødt til at trække sig fra arbejdsmarkedet og vende tilbage til deres vante plads i hjemmene.

De mange døde soldater i krigen havde skabt et kvindeoverskud. I England var der efter 1. Verdenskrig to millioner enlige kvinder, der ikke kunne få en ægtefælle og dermed en forsørger. Der var simpelthen ikke mænd nok, og krigen skabte en generation af ugifte kvinder.

Krigen satte yderligere skub i samfundsbevægelser, der så småt var begyndt at boble før krigsudbruddet. Synet på kønsrollerne forandrede sig, og dansk lovgivning ændrede sig med små ryk i retning af større ligestilling mellem kønnene. I 1919 blev den første lov om ligeløn for offentligt ansatte vedtaget, og i 1921 kom loven om kvinders og mænds lige adgang til stillinger i det offentlige, dog undtagen militære stillinger og arbejdet som præst. De største forandringer kom muligvis i takt med, at kvinderne i stigende grad indtog markante positioner i politik og kulturliv.

Frem til århundredskiftet var det mændene, der talte og deltog i offentlige politiske, sociale og kunstneriske sammenhænge, men med det moderne gennembrud i slutningen af 1800-tallet ændrede dette sig. I første del af 1900-årene blev værker af kvindelige forfattere og kunstnere en almindelig del af udbuddet hos boghandlerne og ved kunstudstillingerne.

Kvindelige politikere og samfundsdebattører blev fremtrædende i landets aviser. Og hvor offentlige mødesteder som caféer og biblioteker tidligere havde været forbeholdt mænd, havde "Kvindelig Læseforening", der var stiftet allerede i 1872, sit højeste medlemstal omkring 1919. På det tidspunkt var godt og vel 4600 kvinder medlem af foreningen, der ikke kun fungerede som bibliotek, men også lagde lokaler til foredrag og møder, hvor nogle af tidens største kvindelige personligheder talte. Blandt andet den svenske forfatter og kvindesagskæmper Selma Lagerlöf.

EN INTERNATIONAL FREDSBEVÆGELSE

Da 1. Verdenskrig brød ud, vendte de enkelte lande deres fokus mod eget land og væk fra det internationale samarbejde. Det var f.eks. svært at kæmpe en fælles international arbejderkamp, når arbejderne lå nede i skyttegravene og skød direkte mod hinanden. På samme måde stoppede samarbejdet mellem de mange nationale kvindeorganisationer også. Alligevel besluttede en gruppe kvinder i 1915, at de ville samarbejde på tværs af nationale interesser. De ville simpelthen stoppe krigen. Derfor gennemførte de en stor fredskongres i Haag med ca. 1200 deltagende kvinder fra 12 forskellige lande i 1915. Syv danske kvinder var med. Udover at kongressen vedtog en erklæring om at ville stoppe krigen, så vedtog den også at sende en delegation af kvinder rundt til de krigsførende lande for at overtale dem til at stoppe krigen. På den baggrund blev f.eks. både Italien, Rusland og Frankrig besøgt. Kvinderne stoppede ikke krigen, men de forsøgte.

Kvindernes aktivisme var i høj grad båret af argumenter om, at de som mødre, søstre og hustruer ikke ville ofre deres sønner, brødre og mænd i en dødbringende krig. Kvindernes argumenter mod krig blev koblet sammen med deres moderskab, hvilket for øvrigt også blev brugt som argument for, at kvinder skulle være aktive i politik. Det blev af både mænd og kvinder fremført, at når kvinders naturlige egenskaber var moderlige og omsorgsfulde, så var kvinder også mere fredsskabende og dermed vigtige i politiske beslutninger.

Industrialiseringen, der siden slutningen af 1800-tallet havde sat gang i indvandringen fra land til by, tog yderligere fart, fordi der kom moderne teknologi som motorer og elektricitet. De fleste og de bedst lønnede stillinger blev besat af mænd, men der var også brug for kvinder og børn. Kvinderne blev ansat som fabriksarbejdere, sekretærer, lærerinder og som sygeplejersker på hospitaler, børnehjem og sindssygeanstalter. Og som altid var der brug for kvindelige tjenestefolk, der kunne hjælpe i køkkenet, gøre rent i huset og passe børn.

Alle disse bevægelser i samfundet var i gang før 1. Verdenskrig, men blev forstærket og skubbet ekstra på vej af krigens omvæltning. På ét område ændrede krigen dog alt: modebilledet. Hvor kvinderne før krigen gik i lange kjoler, hat og tykke lag af underbeklædning, dikterede moden nu en helt anden stil.

Korsettet blev umoderne, kjolelængden blev kortet af, taljen sænket, bukser var en mulighed, bare arme og blottede kvindebener blev accepteret. Håret blev klippet så kort, at en dansk avis i 1924 følte, det var på tide med en advarsel mod frisuren, der havde fået den fransk-danske betegnelse *garconnefrisuren*:

OM GARCONNEFRISUREN, 1924

Damer, der lader Haaret klippe kort, kan risikere at blive skaldede. Se paa de kortklippede Mænd: over 60 pct. af dem bliver skaldede i 40-Aars Alderen. Naar Haaret klippes kort, kan de Baciller, der altid findes i Luften, og som altid angriber Haarspidserne, naa helt ind til Haarkimen; og desuden kan kort Haar ikke taale stærke Temperatur-svingninger.

Axel Kjerulf: *Livet i Danmark 1920-1937: en Kavalkade i Tekst og Billeder. Bind 1.* Hassing, 1947.

Figur 3.1 Det drengede look blev moderne i 1920'erne. Modebevidste kvinder fik klippet håret helt kort. Der var damefrisører, som ikke ville klippe efter de nye modeluner. Så kvinderne måtte gå til herrefrisørerne i stedet.

Brud med tabuer om seksualitet og prævention

Mellekrigstiden var moderne, og et emne som seksualitet, der tidligere havde været tabubelagt, blev taget op. Tiden kaldte på en debat, der handlede om familier, kvinder og børn.

Allerede i 1911 havde den revolutionære socialist Christian Christensen (1882-1960) skrevet bogen *Arbejderne og Børneflokket*. Heri gjorde han opmærksom på, hvordan de mange graviditeter og store børneflokke, der var en almindelig del af de fleste arbejderfamiliers liv, sled kvinderne og familierne op. Han var født på Lolland, men voksede op i en fattig arbejderfamilie på den københavnske stenbro. Derfor vidste han bedre end nogen anden, hvad en børnerig familie havde af konsekvenser:

Uddrag fra Christian Christensen: Arbejderne og Børneflokken, 1911

“ En nat vågnede jeg i min pjaltkasse ved at mor græd. Så sagde hun til far: "Kan jeg dog ikke blive fri for de mange børnefødsler?" Far svarede: "Åh, ti dog stille, madam. Du er jo skabt til at føde børn, og du vækker bare ungerne med dit tuder." Så blev der stille et øjeblik. Men så begyndte den seng, de lå i, at knage og knirke og dynen, der lå over dem, gik op og ned. Jeg havde mest lyst til at springe op og tage far i nakken og smide ham ud af sengen, men jeg turde ikke. Han ville slå mig halvt for-dærvet, og selv det ville ikke hjælpe mor.

Chr. Christensen: Arbejderne og Børneflokken - hvorfor og hvorledes bør Arbejderne forhindre de mange Børnefødsler? Eget Forlag, 1911.

For Christian Christensen hang børnetal og politisk kamp sammen, for udslidte forældre og elendige familieforhold gav ikke overskud til politisk engagement. Efter Christensens tid med mange foredrag og bogudgivelser fulgte andre mænd og kvinder, der offentligt talte for seksualoplysning, familieplanlægning og nemmere adgang til prævention.

Johanne Næser (1887-1974) var en af de første danske læger, der aktivt gik ind i kampen for prævention. Den amerikanske kvindesagskæmper Margaret Sanger (1879-1966) havde på en kongres gjort Næser opmærksom på det såkaldte hollandske hættepessar. Via en klinik i London fik lægen et parti til Danmark, og hun skrev om den hollandske opfindelse i *Ugeskrift for Læger* i 1925. Hun satte dermed gang i både oplysning og debat, for det var ikke alle læger, der var enige med hende i, at pessaret var en god opfindelse.

Forfatteren Thit Jensen (1876-1957), der selv havde oplevet sin mor næsten føde sig ihjel gennem 11 fødsler, var også inspireret af Margaret Sanger. Hun oversatte en af hendes bøger om børnebegrænsning, og under overskriften *Frivilligt Moderskab* tog forfatteren på store turnéer rundt i landet for at holde foredrag. Hendes buldrende taler og kulørte optræden med klirrende smykker og en osende cigar mellem fingrene gjorde Thit Jensen både elsket og hadet.

Hun skrev også skønlitterære bøger. Staten anerkendte hendes arbejde ved at sætte hende på finansloven, så hun modtog penge for sit forfatterskab. Da Thit Jensen begyndte at tale om børnebegrænsning, mente en del politikere dog, at en person med så amoralske og provokerende holdninger ikke skulle modtage offentlige penge. Hun blev af mange betragtet som samfundsskadelig, men for andre var hun en hjælp. Kvinder skrev til hende om deres liv, der var tynget af alt for meget arbejde ude og hjemme og alt for mange børn. Hun rådgav i det omfang, hun kunne, blandt andet ved at sende kvinderne til konsultation hos Johanne Næser og lægen J.H. Leunbach (1884-1955).

Figur 3.2 Thit Jensen (1876-1957) var med sin cigar, skarpe tunge og opsigtsvækkende fremtræden en kontroversiel skikkelse. Ikke mindst fordi hun talte om emner som børnebegrænsning. Billedet er fra hendes 50-års forfatterjubilæum i 1953.

MARGARET SANGER (1879-1966)

Margaret Sanger var amerikansk sygeplejerske og forkæmper for seksualoplysning. Hendes arbejde var motiveret af hendes mor, der i løbet af 22 år var gravid 18 gange. Den skæbne skulle andre ikke lide, så Sanger åbnede i 1916 USA's første præventionsklinik i New York. Klinikken blev dog hurtigt lukket af myndighederne, og hun blev idømt 30 dages arbejdsbhus. I 1921 grundlagde hun "The American Birth Control League". Hun skrev bøger om kvindesagen og seksualoplysning og var til stor inspiration for mange kvinder verden over, heriblandt Thit Jensen, der bearbejdede Sangers bog *Woman and the New Race*, som fik titlen *Frivilligt Moderskab*.

Lægen J.H. Leunbach kom til at betyde meget for kampen for seksualoplysning og familieplanlægning. Han hentede inspiration fra udlandet og socialistisk tankegang. Han ønskede at skabe bedre levevilkår for især arbejderkvinder. Side om side med Thit Jensen, der i 1924 stiftede Foreningen for seksuel Oplysning sammen med Johanne Næser, agiterede han også for seksualoplysning og brug af prævention. I 1924 åbnede han en klink, hvor han gav gratis rådgivning til fattige kvinder om brug af pessarer.

Leunbach gik et skridt længere end Thit Jensen. Han gik ind for, at kvinder skulle have ret til abort, hvis deres graviditet var uønsket. Et skridt, der gjorde, at han blev omtalt som *fosterslagter* og *fosterfordriver*. For Leunbach var forebyggende oplysning og prævention

ikke nok. Han ønskede forhold som i Sovjetunionen, hvor kvinder som de første i verden fra 1920 fik ret til abort. "*Loven driver arbejderne i armene på kvaksalvere, mens borger-skabet altid finder en løsning i hovedstaden eller i udlandet,*" mente han med henvisning til det eksisterende forbud mod abort.

Og for netop at hjælpe de arbejdende kvinder, der var henvist til kvaksalvere eller livs-farlige aborter fremprovokeret ved hjælp af strikkepinde, sæbevand, indtag af kinin eller andre giftige stoffer, foretog han ulovlige aborter. I 1932 blev han sigtet og frifundet for anklagerne om at have udført abort. Fire år efter, i 1936, blev han ikke bare sigtet, men også dømt og måtte tre måneder i fængsel. Oven i den straf mistede han sine borgerlige rettigheder (dvs. de rettigheder, han havde som borger i et samfund) i fem år og retten til at praktisere som læge.

En anden fortæller for abort var lærer Marie Nielsen (1875-1951). I 1925 stiftede hun "Arbejderkvindernes Oplysningsforening", som kæmpede for retten til en uges ferie, lige-løn, seksualoplysning og ret til abort, og som i deres blad annoncerede for seksualklinik-ker:

Besøg Sexualklinikken!

“ Arbejderkvinder

Dr. Leunbachs Klinik for Forebyggelse af Svangerskab er aaben i Malmøgade 7 hver Tirsdag fra kl. 4-5 og Torsdag fra kl. 7-8.

Skaf dig Oplysning og Kundskab før det er for sent!

Det er en lys, moderne og tiltalende Klinik, der fortjener at besøges af alle Arbej-derkvinder.

Smid nu al borgerlig og gammeldags Generthed over Bord, gaa ud paa Kliniken og faa de Oplysninger, du længe har savnet.

Kliniken er gratis for Ubemidlede!

En, der besøgte Kliniken

Arbejderkvindernes Oplysningsblad. 1932, nr. 5. Udgivet af Arbejderkvindernes Oplysningsforbund.

.....

For tilhængerne af børnebegrænsning var argumenterne, at i en moderne verden skulle folk selv bestemme, hvor mange børn de ville have. Det ville bringe en ende på børnedødeligheden, og det ville give mange familier en bedre økonomi, at der var færre munde at mætte. Penge, der kunne bruges til bedre mad og mere uddannelse. Børnebegrænsning var vejen til et bedre liv for forældre og børn. Mente nogle. For der var også modstandere, der greb fat i to centrale emner: den kristne tro og befolkningstallet.

I kristne sammenhænge var ægteskabet indført, for at mand og kvinde kunne leve sam-men og indenfor de ægteskabelige rammer skabe en familie. Sex var ikke for sjov eller fornøjelse. Seksuelt samvær var for at skabe en familie, og frugtbarhed og mange børn var

en gave fra Gud, som mennesket ikke skulle ændre ved. Derfor blev det også betragtet som syndigt at onanere. Ikke blot var det forbundet med fordærlige tanker, det var også spild af sæd. Mange præster så prævention som en unaturlig indgriben over for et naturligt kristent liv.

Et andet argument mod børnebegrænsning og familieplanlægning var befolkningstallet. En folkestærk nation blev betragtet som en stærk nation, der kunne klare sig i krigs- og krisetider. For mange af mellemkrigstidens politikere, der havde oplevet 1. Verdenskrig, var det naturligt at betragte en talstærk nation som en (krigs-)stærk nation. Ikke mindst i kølvandet på krigens tab af ca. 10 millioner unge mænds liv var der mange politikere og samfundsdebattører, der frygtede, hvad der ville ske, hvis tidens mangel på unge mænd blev kombineret med planlagt børnebegrænsning.

I forlængelse af bekymringen for affolkningen kom overvejelserne om, hvem der ville bruge prævention, og hvilke konsekvenser det kunne få:

PROF. DR. MED. S.A. GAMMELTOFT, UGESKRIFT FOR LÆGER, 1924

Det vilde efter min Mening rumme den Fare, at den bedste og den mest intelligente Del af denne Befolkning [den danske arbejderklasse og landarbejderne] vil være den, som vilde være mest modtagelige for denne Tanke, medens den daarligere Del, den mere letsindede og mindre værdifulde, i ikke nær saa høj Grad vilde optage og acceptere Anvendelsen af anticonceptionelle Midler [dvs. prævention]. Resultatet kan derved meget let blive det modsatte af det, som tilstræbes, at det fremtidige Samfund derved berøves en Række dygtige og for dets økonomi betydningsfulde Mennesker, medens de, som man ønskede udskudt af Samfundet, kommer til at udgøre en stadig voksende Mængde.

Prof. Dr. Med S.A. Gammeltoft. Ugeskrift for Læger, 25. december 1924.

Der var også andre borgere, der ikke brød sig om at ændre på den gængse familiestruktur, hvor mand og kvinde blev gift, fik børn og levede arbejdsomt og fornuftigt for familiens bedste.

Husmoderforeninger og husholdningsforeninger var talstærke i hele landet og gik ikke ind for børnebegrænsning. Derimod så de det som deres opgave at oplyse og uddanne kvinderne til at blive mødre og husmødre, der kunne tage sig godt og effektivt af de mange pligter i hjemmet. Kvindens plads var i hjemmet, hvilket ikke var ensbetydende med, at hun skulle fungere som forslidt og kuet husslave. Den danske husmoder skulle være en stolt og dannet kvinde, der med indsigt og viden skulle skabe et solidt hjem og opdrage en ny generation med omsorg, fornuft, renlighed og nærende kost.

FORKÆMPER FOR SEKSUEL FRIHED

Figur 3.3 Jo Jacobsen. Udateret foto.

Jo Jacobsen (1884-1963) forlod i slutningen af 1910'erne sit ægteskab for at blive forfatter og psykoanalytiker. Hun var gift med den velhavende brygger Vagn Jacobsen og levede indtil ægteskabets ophør et liv med masser af fester og forbrug. Da hun blev skilt, begyndte hun at deltage i den offentlige debat, hvor hun blandt andet satte fokus på kvinders stilling i samfundet. I begyndelsen skrev og talte hun om enlige mødres svære livsbetingelser.

Med tiden satte hun også fokus på fraskilte kvinders problemer, som hun, der selv var fraskilt og enlig mor, kendte alt til. I løbet af 1920'erne blev hun sammen med forfatteren Thit Jensen en af de mest markante stemmer i tidens til tider ophedede debat om kvindesag og familieliv. Hun agiterede for, at mænd og kvinder skulle kunne leve sammen uden at være gift, og at børn ikke behøvede at bo hos forældrene hele tiden. Ved at lade børnene være mere i institution kunne forældrene få mere tid til sig selv og hinanden. Hun skrev bøger om nødvendigheden af mere seksualoplysning, ikke mindst oplysning til børn, og hun gik ind for fri abort.

Jo Jacobsen var en rabiast stemme i mellemkrigstidens Danmark, og hendes foredrag, bøger og indlæg i aviser skabte debat. Efter 2. Verdenskrig blev hun stort set glemt af offentligheden. Når hun blev så omtalt i årene mellem de to verdenskrige, skyldes det,

at hun med sine meninger ramte ned i en periode, hvor forfattere, politikere, kunstnere og debattører begyndte at stille spørgsmålstejn ved det traditionelle kvindeliv og de gængse familiemønstre.

Hendes aktivisme og bøger var en del af det, der i dag kaldes den første seksuelle revolution. Den udspillede sig i mellemkrigsårene, og ønsket for aktørerne i "revolutionen" var at reformere forholdene for familier og kvinder og holdninger til sex og seksualitet. Den anden seksuelle revolution kom i 1970'erne med ungdomsoprøret og kvindebevægelsen.

Befolkningsregulering

Som nævnt var der i 1920'erne en udpræget frygt for, hvad der kunne ske, hvis der blev født for få børn. Debatten bundede i faktiske forhold, for i Danmark og store dele af den vestlige verden faldt børnetallet.

Før 1890'erne fødte danske kvinder i gennemsnit 4,4 børn. I 1920'erne og 1930'erne faldt antallet til 2,2. I begyndelsen af 1930'erne lå spædbørnsdødeligheden på knap 8 %, hvilket betød, at 8 % af børn under 1 år døde. Færre fødte børn plus en stor børnedødelighed satte gang i debatter og politiske overvejelser om, hvorvidt landet var i fare for at blive affolket. Det blev besluttet, at der skulle nedsættes en befolkningskommission, hvis formål var at sikre, at danske kvinder i gennemsnit fødte tre børn, og at samfundet sikrede "*bedre, sundere og sikrere Levevilkår for Befolkningen som Helhed*". På den måde kunne samfundet sikre, at der ikke blev født for få børn.

"Befolkningskommissionen af 1935" foreslog, at der blev bevilliget penge på finansloven til oprettelse og drift af flere børnehaver. Der skulle være huslejetilskud til børnerige familier. Selv om sygekassemedlemmer og fabriksarbejdende kvinder havde ret til barselshvile og økonomisk hjælp i forbindelse med fødsel og barsel, så var der stadig mange kvinder, der ikke havde mulighed for at afholde barsel ved en fødsel. Det ønskede befolkningskommissionen at ændre, så alle var sikret orlov og økonomisk hjælp. Og endelig skulle der gennem Mødrehjælpen gives oplysning. Ikke om at undgå fødsler, men om et godt og sundt moderskab.

Mødrehjælpen havde været i gang med sit oplysningsarbejde af overvejende ugifte gravide kvinder eller mødre siden 1924. På baggrund af Befolkningskommissionens arbejde blev det i 1939 vedtaget, at Mødrehjælpen skulle rådgive gifte og ugifte mødre og gravide kvinder i hele landet. To kvinder, der søgte hjælp hos Mødrehjælpen, beskrev deres oplevelser af institutionen:

To kvinders oplevelse af Mødrehjælpen (ca. 1940-1950)

Kvinde 1:

Jeg forsøgte ikke at få en legal abort. Jeg vidste gennem andre veninder, hvilket helvede man skulle igennem, såsom spørgsmål, unødigt indblanden, udfyldelsen af papirer som ville eksistere for al offentlighed den dag i dag, ikke at forglemme den manglende imødekommenhed, de andre fik, mens de var indlagte og skulle have foretaget abort.

Kvinde 2:

Et var jeg klar over, Mødrehjælpen skulle man ikke gå til. Mine veninder havde fortalt mig, at havde man først været der, sad man i saksen, og de slap ikke én.

For hjælpe til abort gjorde de kun, hvis man opførte nogle voldsomme scener, med gråd, hysteri og trussel om selvmord.

Ellen Ryg Olsen: Kvinders Valg - Historier om illegale aborter fra 1930 til 1970. Systime, 1993.

Mødrehjælpen skulle vurdere kvindernes ønsker om abort i forhold til loven, der kun tillod abort, hvis kvinden var syg, blevet gravid som følge af voldtægt, incest, eller hvis der var en arvelig sygdom i familien. Hvis ingen af disse forhold var til stede, skulle Mødrehjælpen hjælpe kvinden gennem graviditeten og oplyse om vejen til et godt og sundt familieliv.

Og det var en af de ting, tilhængere og modstandere af børnebegrænsning kunne blive enige om. Børn skulle bringes til verden i gode og sunde familier, hvor de kunne vokse op og blive til gode og sunde samfundsborgere.

Den gode samfundsborger

Eugenik, eller racehygiejne, var en populær videnskab i 1920'erne og 1930'erne. Videnskabsmænd verden over påviste, at mennesker kunne opdeles i forskellige racer med hver deres fysik, psyke og intelligens. Ikke mindst i USA var racehygiejnen populær fra 1910'erne og frem. Den hvide race blev betragtet som den mest overlegne af alle racer, og blandt de hvide var den nordiske race den ypperste. Men forskellen på mennesker viste sig ikke kun blandt verdens racer. Den viste sig også blandt borgerne i de enkelte samfund. Det var normalt at tale om gode borgere, der stod i modsætning til de dårlige borgere, som var belastet af deres åndelige og sociale arv.

De gode, arbejdsduelige og ædruelige borgere tjente samfundet godt og fødte nye stærke borgere. På den anden side stod de kriminelle, de seksuelt afvigende, personer med for mange seksuelle partnere, de dovne, de åndssvage og retarderede, de drikfældige og alle dem, der ikke bidrog til samfundets ve og vel. De var ikke nødvendigvis fattige, men af en sådan støbning, at deres avl af børn ville føre til en degeneration af befolkningen.

Samspil mellem arv og miljø blev undersøgt af den danske læge Tage Kemp (1896-1964), der blev verdensberømt for sin forskning i eugenik. Han skrev mange bøger om arvelighedslære og arvelighedshygiejne og blev i 1938 leder af verdens første "Institut for Human Arvebiologi og Eugenik".

Med sit arbejde påviste han sammenhængen mellem arv og miljø, og han fik etableret et register over arveligt belastede personer.

For det var i samfundets interesse at holde øje med de dårlige borgere, så der kunne gribes ind, så den belastede mand eller kvinde ikke formere sig og avlede unyttige børn. Midlet var ikke seksualoplysning, prævention eller abort. Det var tvungen sterilisation af manden eller kvinden, så de ikke kunne få børn.

I Norge, Sverige, Tyskland og de fleste amerikanske stater blev der indført sterilisationslove. I 1935 fik Danmark en lov om tvangssterilisation, og den fik følgeskab af loven om svangerskabsafbrydelse i 1937. I 1938 kom ægteskabslovgivningen, der skulle sikre abort til kvinder, der ikke blev fundet egnede til at få børn, og forhindre ægteskab mellem sindssyge og åndssvage. I alt blev ca. 11.000 danske mænd og kvinder tvangssteriliseret, indtil loven blev afskaffet i 1967.

I Danmark var blandt andre socialdemokraten K.K. Steincke (1880-1963) fortalere for eugenikken. Steincke skrev, kæmpede for og lagde mange af grundstenene til den danske velfærdsstat. Han mente, at eugenikken var en nødvendig forudsætning for at skabe en god og økonomisk stærk stat. Ved at mindske antallet af dårlige borgere ville det økonomiske pres på samfundet lettes.

Steinckes holdning var almindelig og anerkendt. I 1923 blev der åbnet en anstalt på Sprogø, hvor piger, hvis seksualitet, intelligens og levevis blev vurderet som samfundsskadelig, blev sendt hen.

Christian Keller: Om kvindeanstalten på Sprogø, 1919

“ [Anstalten skal være for] den Klasse af let aandsvage Kvinder, hvis Erotik frembyder en væsentlig Fare i det frie Samfund for Udbredelse af Kønssygdomme og for en Forøgelse af Samfundets aandelige Individer gennem Barnefødsler.

Birgit Kirkebæk: Letfærdig og løsagtig. Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961. Forlaget SocPol, 2004.

Arkitekten bag anstalten var Christian Keller (1858-1935), der var overlæge ved "Den Kellerske Aandsvageanstalt". Han havde i 1911 etableret en lignende anstalt på Livø beregnet for mænd. Institutionen på Sprogø fungerede frem til 1961. Her blev kvinderne isoleret fra familie, venner og resten af landet, og nogle af dem blev tvangssteriliseret. En del af kvinderne forsøgte at komme væk fra øen ved f.eks. at indgå ægteskab. For at blive gift skulle kvinderne søge om tilladelse, og ønskerne blev ofte mødt med afslag. Det skete for Ada, der

gerne ville giftes med faren til det barn, hun havde født, før hun blev sendt til Sprogø, men anstaltens læge gav afslag.

Sprogøanstaltens læge: Afslag på ægteskabsanmodning

“...hun er saa aandsvag, at hun ifølge gældende Ægteskabslov er forhindret fra at indgaa Ægteskab, hverken hun eller han egner sig i Virkeligheden til at stifte Familie. Da de begge er aandsvage, vil der være god udsigt til en frugtbar og lidet værdifuld børneavl.

Birgit Kirkebæk: Letfærdig og løsagtig. Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961. Forlaget SocPol, 2004.

Debatten om familiemønstre og børnebegrænsning fyldte meget i 1920'erne og 1930'erne. Arbejderbevægelsen, kirkelige kræfter, kvindebevægelser, politikere og samfundsdebattører og ikke mindst læger havde en holdning, som blev fremlagt i aviser, radio, pamfletter, foredrag og møder over hele landet.

Holdninger blev nok ændret, men store lovmæssige ændringer kom der ikke før abortlovgivningen i 1973. Den store stopklods for det arbejde, Thit Jensen, Leunbach, arbejderbevægelsen og mange andre satte gang i, blev udbruddet af 2. Verdenskrig.

KRISEN OG KVINDERNE

I mellemkrigstiden var det normen, at kvinder blev fyret eller holdt op med at arbejde, når de blev gift. Kvinden kunne så bruge al sin energi på mand, hjem og kommende børn. Ved at indgå i et ægteskab forpligtede manden sig dermed også til at være hjemmets forsørger.

Alligevel arbejdede en del gifte kvinder. Nogle på deltid, andre på fuld tid. Kvinderne var billig arbejdskraft. I industrien og inden for håndværk tjente kvinder ca. halvdelen af, hvad mænd gjorde. Statsligt ansatte tjenestemænd fik dog med en lov i 1919 sikret lige løn for samme arbejde, så en kvindelig telegrafist f.eks. skulle tjene det samme som hendes mandlige kollega. Det gjorde de bare ikke. For alle gifte mænd fik med loven automatisk ret til et forsørgertillæg. Enlige kvindelige forsørgere som f.eks. en enke med børn fik ikke dette tillæg. På den måde afspejlede lønningerne den samme opfattelse af manden som den primære forsørger og familiens overhoved, som valgretsreglerne fra 1849 gjorde.

Kvinder var de eftertragtede også under den økonomiske krise i 1930'erne – måske fordi de var billig arbejdskraft. Men netop på grund af krisen var der stor debat om, hvorvidt kvinder skulle tage lønnede jobs, som mænd burde have. Man opfattede ikke gifte kvinder som forsørgere, og derfor betragtede mange de arbejdende, gifte kvinder som en slags skruebrækkere i en krisetid, hvor man næsten bogstaveligt talt sloges om jobbene.